

1. Гладкова, Г. А. Айчынная і сусветная літаратура : вучэб.-метад. комплекс для студэнтаў неспец. фак. дзённай і за-вочнай форм навучання / Г. А. Гладкова ; М-ва адукацыі РБ, УА «ВДУ імя П.М. Машэрава», Каф. беларус. літ. – Віцебск : УА «ВДУ імя П. М. Машэрава», 2008. – 88 с. – URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/2669>.
2. Хайку о лягушке (Басё) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://wikilivres.ru/Хайку_о_лягушке_\(Басё\)](https://wikilivres.ru/Хайку_о_лягушке_(Басё)). – Дата доступа: 10.09.2025.
3. Адамчык, У. В. Круглы год: Хоку беларускіх паэтаў : зборнік / У. В. Адамчык. – Мінск : Літаратура, 1996. – 139 с.
4. Хасанов, О. Х. Хюгге-хайку: 888 уютных трёхстиший (антология светлой поэзии). / О. Х. Хасанов. – Издательские решения, 2024. – 53 с.

ДЫЯЛЕКТНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ ВІЦЕБШЧЫНЫ З ПРАСТОРАВЫМ ЗНАЧЭННЕМ ЯК АДЛЮСТРАВАННЕ ТРАДЫЦЫЙНАЙ НАРОДНАЙ КУЛЬТУРЫ

Хрушчова Э.Я.,

*студэнтка 4 курса ВДУ імя П.М. Машэрава, г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь
Навуковы кіраўнік – Дзядова А.С., канд. філал. навук, дацэнт*

Ключавыя словы. Дыялектная фразеалогія, прастора, Віцебшчына, культура, светапогляд, моўная карціна свету.

Keywords. Dialectal phraseology, space, Vitebsk region, culture, worldview, linguistic worldview.

Актуальнасць даследавання дыялектнай фразеалогіі абумоўлена неабходнасцю захавання і вывучэння моўнай спадчыны Беларусі, як важнага фактару нацыянальнай ідэнтычнасці і культурнай самабытнасці. Як слушна заўважае вядомы беларускі лінгвіст, даследчык дыялектнай фразеалогіі, А.С. Дзядова, “фразеалагічныя адзінкі прадстаўлены багатым моўным матэрыялам, у якім увасобілася мудрасць і філасофскі погляд нашых продкаў на жыццё, асаблівасці іх характару і нацыянальнай свядомасці, адметнасці этнапсіхічнага складу беларускага народа” [1, с. 147]. У сучасным свеце, дзе глабалізацыя імкнецца да ўніфікацыі культурных праяў, асабліва важна звяртацца да вытокаў, да рэгіянальных адметнасцей, якія фарміруюць аблічча кожнага народа. Фразеалагізмы з прасторавым значэннем, як неад’емная частка дыялектнай лексікі, адлюстроўваюць унікальнае ўспрыманне свету, характэрнае для пэўнага рэгіёна, у дадзеным выпадку – для Віцебшчыны.

Прастора – гэта не проста фізічная катэгорыя, а канструкт, які фарміруецца пад уплывам культуры, гісторыі і геаграфічнага асяроддзя. Уяўленні пра прастору адлюстроўваюцца ў мове, у тым ліку і ў фразеалогіі, якая з’яўляецца своеасаблівай скарбонкай народнай мудрасці. Мэта дадзенага артыкула – выявіць і апісаць дыялектныя фразеалагізмы з прасторавым значэннем, якія функцыянуюць у гаворках Віцебшчыны і выступаюць як сродкі адлюстравання традыцыйнай народнай культуры беларусаў.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання паслужылі дыялектныя слоўнікі Віцебшчыны: “Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна” (2013 г.) [2], “Мова Сенненшчыны” (2015 г.) [3], “Полацкія дыяменты” (2016 г.) [4], “Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны” (2012, 2014 гг.) [5], [6]. У працэсе даследавання выкарыстаны апісальны метады, а таксама метады семантычнага аналізу.

Вынікі і абмеркаванне. У выніку даследавання прааналізавана 39 дыялектных фразеалагічных адзінак з прасторавым значэннем, якія раскласіфікаваны па наступных семантычных групам:

1. **Фразеалагізмы, якія выражаюць адносіны блізкасці/аддаленасці.** Гэта найбольш шматлікая група, што сведчыць пра важнасць прасторавай арыентацыі ў жыцці чалавека. Напрыклад, *кала блізу* ‘паблізу, побач’ [3, с. 59], *пад бокам* ‘зусім блізка, недалёка’: *Хата пад бокам, я дамой пайду*. [3, с. 62], *(быць) на вачах* ‘побач, пад прыглядам’ [3, с. 83], *як рукой падаць* ‘вельмі блізка’: *Да возера як рукой падаць*. (Беразіно, Докш.), *далі-падалі* ‘чым далей’ [3, с. 130], *да чорта на кулічыкі* ‘вельмі далёка’ (Пальмінка Гар.), *у чорта на кулічыках* ‘вельмі далёка’ (Стайкі Арш.), *чуж-чужына* ‘чужы, далёкі’ [2, с. 218], *ляжаць упокат* ‘легчы вельмі блізка, адзін каля аднаго’ [2, с. 204]. Гэтыя фразеалагізмы

не толькі паказваюць фізічную адлегласць паміж аб'ектамі, але і сімвалізуюць бяспеку, даступнасць і прыязнасць (блізкасць) або небяспеку, невядомасць і ізаляцыю (аддаленасць). Напрыклад, фразеалагізм *пад бокам* падкрэслівае не толькі блізкасць, але і лёгкасць доступу да чагосьці.

2. **Фразеалагізмы, якія абазначаюць канкрэтнае месцазнаходжанне.** Гэтыя фразеалагічныя адзінкі акцэнтуюць увагу не на адлегласці, а на самім месцы, якое набывае сімвалічнае значэнне. Напрыклад, *і ў лес і ў бес* 'не знаходзіць сабе месца': *Конь у яго пасля абеду – і ў лес і ў бес*. [3, с. 57], як у *Бога за дзвярмі* 'без клопату, у поўнай бяспецы (жыць)' [3, с. 61], як у *Бога за дзвярмі (пажыць)* 'вельмі дрэнна, з цяжкасцямі' [3, с. 61], *жыць з плеч у печ* '(жыць) без прыпасаў'. Фразеалагізм *і ў лес і ў бес* апісвае стан неспакою і неўладкаванасці, а як у *Бога за дзвярмі* – стан бяспекі і дабрабыту.

3. **Фразеалагізмы, якія абазначаюць накіраванасць руху.** У гэтых фразеалагізмах рух набывае сімвалічнае значэнне, адлюстроўваючы пэўныя жыццёвыя стратэгіі або духоўныя пошукі. Напрыклад, у *свет як у капейку* (Беразіно, Докш), *на сяло пайсці* 'пайсці ў госці да аднавяскоўцаў' [6, с. 50], у *дамы паехаць* 'паехаць у горад': *Запрагай, у дамы паедзем: аўталаўка ў такі снег не пойдзець*. [6, с. 308], *пайсці ў прымакі* (прымкі, прыстаўкі), *прыстаць у прымы* 'пра мужчыну, які пайшоў жыць у дом жонкі, якога прынялі ў жончыну сям'ю' [6, с. 97], *пайсці на бачэйкава* 'легчы спаць': *Пайду на бачэйкава, дужа спаць хочацца*. [6, с. 97], *пайсці на вішні* 'пайсці на танцы; арганізаваць гуляне з танцамі ўвечары' [6, с. 97], *хадаляку даць* 'уцячы, даць ходу' [6, с. 320], *пайсці да сасноўскага* 'легчы спаць' [6, с. 97].

Фразеалагізм у *свет як у капейку* адлюстроўвае непрадказальнасць лёсу, а *на сяло пайсці* – традыцыйны звычай наведвання аднавяскоўцаў.

4. **Фразеалагізмы, звязаныя з гаспадарчай дзейнасцю.** Дадзеная група адлюстроўвае сувязь чалавека з зямлёй і апісвае прасторавыя дзеянні, звязаныя з вырошчваннем раслін і ўтрыманнем жывёлы. Напрыклад, *ісці пад кароў* 'незак. сустракаць статак з пашы' [5, с. 220], *абхадзіць бульбу* 'скідваць зямлю з каліваў бульбы пасля акучвання': *Абхадзіла бульбу аж цэлы дзень – ох і замарылася*. [5, с. 31], *на пасту хадзіць* 'пасвіць кароў' [6, с. 28], *набраць з коптурам* 'набраць з верхам' [6, с. 30]. Яны паказваюць, як прастора арганізуецца вакол гаспадарчых патрэб.

5. **Фразеалагізмы, звязаныя з абрадамі і звычаямі.** Гэтыя фразеалагізмы адлюстроўваюць духоўную культуру народа і яе ўплыў на ўспрыманне навакольнага свету. Напрыклад, *вадзіць русалку* 'выконваць абрад праводзін русалкі з вёскі ў жыта': *На Купалле русалку вадзілі*. [3, с. 71], *рагатку паставіць* 'перагарадзіць дарогу вясельнаму поезду' [6, с. 216]. У гэтых фразеалагізмах прастора выступае як сакральная сцэна для правядзення рытуальных дзеянняў.

6. **Фразеалагізмы, якія характарызуюць сацыяльныя адносіны.** Гэтыя фразеалагічныя адзінкі выкарыстоўваюць прасторавыя метафары для апісання сацыяльных паводзін і адносін паміж людзьмі. Напрыклад, *хадзіць на цырлах* 'празмерна дагаджаць, прыслужваць каму-н.' [6, с. 320], *хадзіць на чужым гарохе* 'квапіцца на чужое дабро': *Вот не люблю людзей, што толькі ходзяць па чужым гарохе*. [6, с. 320], *кум каралю і сват міністру* 'свабодны, ні ад каго не залежны, у выгадным становішчы' [4, с. 51], *загнаць у казіны рог* 'паставіць каго-небудзь у безвыходнае становішча' [4, с. 39]. Яны паказваюць, як прасторавыя канцэпцыі пераносяцца на сацыяльную сферу. Напрыклад, фразеалагізм *хадзіць на цырлах* абазначае становішча залежнасці і падпарадкавання, дзе адзін чалавек гатовы выконваць любыя жаданні іншага. Фразеалагізм *загнаць у казіны рог* мае на ўвазе сітуацыю, калі чалавек пазбаўлены выбару і знаходзіцца ў безвыходным становішчы.

7. **Фразеалагізмы, якія характарызуюць фізічны стан чалавека.** Дадзеная група фразеалагізмаў звязвае прасторавыя паняцці з фізічным станам і магчымасцямі асобы. Прыклады: *навырасткі ўпасці* 'распластацца пры падзенні': *Так бег, так бег, ажно ўпаў навырасткі*. [6, с. 33], *насіць на пагаршках* 'насіць на плячах (пра дзіця)' [6, с. 52] і інш. У гэтых фразеалагізмах прастора становіцца сродкам для выражэння рухаў, становішча

цела і фізічных магчымасцей. Напрыклад, фразеалагізм *навырасткі ўпасці* апісвае падзенне і становішча цела ў прасторы.

8. **Фразеалагізмы, якія апісваюць сацыяльную іерархію.** Гэтыя фразеалагізмы выкарыстоўваюць прасторавыя метафары для апісання сацыяльнага статусу і размеркавання ўлады. Напрыклад, *радзіцца пада мной* 'быць малодшым за некага' [6, с. 218], *узбіцца на лыжы* 'заныць высокую службовую пасаду' [6, с. 308]. У гэтых фразеалагізмах пазіцыя ў прасторы становіцца метафарай сацыяльнага статусу і ўплыву. Фразеалагізм *радзіцца пада мной* паказвае на становішча ніжэй за іншага, маючы на ўвазе ўзрост.

9. **Фразеалагізмы, якія характарызуюць прастору як вялікую, неабдымную.** Гэтыя фразеалагізмы падкрэсліваюць веліч і бязмежнасць прасторы. Напрыклад, *абысці свет з прысветкам* 'шмат': *Абыйшоў свет з прысветкам, а застаўся дурнем усё ў гэтым.* [2, с. 192], *як мора* 'пра вялікае, неабдымнае' [2, с. 220], *як на моры без вясла* 'пачуццё роспачы, адчаю і безнадзейнасці чалавека, які трапіў у бязвыхадную сітуацыю' (вёска Серкавіцы Талачынскага раёна).

Аналіз паказаў, што прасторавыя фразеалагізмы гаворак Віцебшчыны адлюстроўваюць разнастайныя аспекты народнага жыцця, ад гаспадарчай дзейнасці да сацыяльных адносін і духоўных вераванняў.

Заклучэнне. Прасторавыя фразеалагізмы народных гаворак Віцебшчыны з'яўляюцца каштоўнай крыніцай інфармацыі пра традыцыйную культуру і светапогляд беларусаў. Яны адлюстроўваюць сувязь з гаспадарчай дзейнасцю, сацыяльнымі адносінамі і архаічнымі вераваннямі. Даследаванне дыялектнай фразеалогіі дазваляе глыбей зразумець асаблівасці народнага ўспрымання свету, захаваць унікальную моўную спадчыну і паказаць багацце і самабытнасць беларускай культуры. Вывучэнне дыялектных фразеалагізмаў дазваляе нам не толькі пашырыць нашы веды пра беларускую нацыянальную мову, але і лепш зразумець гісторыю і культуру нашай краіны, спецыфіку жыцця і працоўнай дзейнасці яе жыхароў.

1. Дзядова, А.С. Чалавек у лютэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі : манаграфія / А.С. Дзядова. – Тэкст : электронны // Рэпозіторый ВДУ імя П. М. Машэрава. – URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/3208> (дата звароту: 10.09.2025). – Электр. копія друк. выд.: Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2013. 161 с.

2. Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна / укл. Н. Давыдзенка. Мінск : Кнігазбор, 2013. – 388 с.

3. Мова Сенненшчыны: дыялектны слоўнік. У 2 т. Т. 1. А-О / Нап акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Філ. «Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы»: уклад.: Н.М. Бунько [і інш.] ; навук. рэд. В.М. Курцова, Л.П. Кунцэвіч. – Мінск: Беларуская навука, 2015. – 424 с.

4. Полацкія дыяменты: дыялектны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Філ. «Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа»; навук. рэд. В.М. Курцова. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – 116 с.

5. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА "ВДУ імя П.М. Машэрава", 2012. – Ч. 1. – 304 с.

6. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / склад. : Г.К. Семянькова, Т.А. Грачыха, А.С. Дзядова [і інш.] ; пад. рэд. А.С. Дзядовой. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2014. – Ч. 2. – 358 с.

СІНАНІМІЯ Ў РЕГІЯНАЛЬНАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ ВІЦЕБШЧЫНЫ І ГРОДЗЕНШЧЫНЫ

Хрыпач А.М.,

магістрантка 1 года навучання ВДУ імя П.М. Машэрава, г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь
Навуковы кіраўнік – Семянькова Г.К., канд. філал. навук, дацэнт

Ключавыя словы. Фразеалагізм, рэгіянальны фразеалагізм, фразеалогія, семантыка, лексічнае значэнне.

Keywords. Idiom, regional idiom, phraseology, semantics, lexical meaning.

Вызначальная роля працы ў беларускім менталітэце фарміравалася на працягу многіх стагоддзяў і была абумоўлена гістарычнымі, эканамічнымі і культурнымі фактарамі. З даўніх часоў жыццё і дабрабыт беларусаў залежалі ад цяжкай, стараннай працы на зямлі. Такі светапогляд усталяваў асаблівыя адносіны да працы не толькі